

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΚΦΡΑΣΗ ΣΤΟΧΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΩΝ

Στην ανάδειξη των στρατηγικών αιτιάσεων και των κρίσιμων διαχρονικών προκλήσεων της ελληνικής *πραγματικής οικονομίας* κατά την πρόσφατη βαθιά και πολυεπίπεδη κρίση, οι τεκμηριωμένες αναλύσεις που ακολουθούν εκφράζουν και μια κύρια στόχευση. Συγκεκριμένα, για την πληρέστερη άντληση βασικών ερμηνειών της εγχώριας αναπτυξιακής δυναμικής, επιχειρούμε την όσο το δυνατόν πιο εύληπτη παρουσίαση επιχειρημάτων, απευθυνόμενοι σε αναγνώστες του ευρύτερα μορφωμένου και ενδιαφερόμενου κοινού. Συνεπώς, οι εμπειρικές, οι αναλυτικές και οι ερμηνευτικές παραστάσεις του βιβλίου δεν περιορίζονται σε εξειδικευμένες μεθοδολογικές προσεγγίσεις που αφορούν αποκλειστικά και μόνον τον επιστημονικό και τον επαγγελματικό χώρο οικονομολόγων και οικονομικών αναλυτών.

Από την άλλη μεριά, ένα μεγάλο τμήμα των συμπερασματικών και των εκτιμήσεων των επιμέρους κεφαλαίων εμφανίζεται για πρώτη φορά στη διαθέσιμη βιβλιογραφία. Η περίοδος αναφοράς καλύπτει το σύνολο της μεταπολιτευτικής εμπειρίας, από την οποία και αναδύονται βασικές ιδιαιτερότητες του παραγωγικού και θεσμικού συστήματος της χώρας. Εκεί αποδίδεται ξεχωριστή έμφαση στις διαφορετικότητες, στις ρωγμές ή και στις βαθιές τομές, καθώς και στις καθοριστικές ασυνέχειες των τριών προσδιοριστικών δεκαετιών της σύγχρονης οικονομικής ιστορίας, ήτοι εκείνων του 1990, του 2000 και του 2010. Καθεμιά εξ αυτών εμφανίζει ένα ξεχωριστό σκηνικό για την αναπτυξιακή πόρευση της ελληνικής πραγματικής οικονομίας όπως και για το επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού.

Οι ερευνητικές και συγγραφικές μας εργασίες χρηματοδοτήθηκαν αρχικά από μια χορηγία της Alphabank, στη διοίκηση της οποίας εκφράζουμε τις θερμές μας ευχαριστίες. Στη συνέχεια, το ερευνητικό έργο στηρίχθηκε σε μια γόνιμη συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, που μας διευκόλυνε και στην έγκαιρη απόκτηση πρόσβασης σε δεδομένα των στατιστικών και

άλλων δημόσιων αρχών, πρωτίστως σε απογραφικά στοιχεία που συλλέγει η ΕΛΣΤΑΤ. Από τη συγκεκριμένη στατιστική αρχή αντλείται ένα μεγάλο τμήμα των ειδικά επεξεργασμένων ποσοτικών δεδομένων για τις τεκμηριωμένες ερμηνείες που ακολουθούν.

Αντίστοιχα, εκφράζουμε τις θερμές μας ευχαριστίες στο Μουσείο Μπενάκη για τη δωρεάν εκχώρηση του δικαιώματος αξιοποίησης στο εξώφυλλο του βιβλίου του ιταλικού πίνακα που απεικονίζει χάρτη της Ελλάδας του τέλους του 17ου - αρχών του 18ου αιώνα.

Σε εξειδικευμένους χώρους ενδιαφέροντος, υπήρξε πιο βραχυπρόθεσμη συνεργασία με τα συστήματα εσωτερικής πληροφόρησης των εγχώριων συστημικών εμπορικών τραπεζών. Οργανωμένη ενημέρωση εμπλουτίστηκε και από εξειδικευμένες μελέτες του Παρατηρητηρίου Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων του ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, καθώς και από συναφείς πανεπιστημιακές εργασίες και δημοσιεύσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Συμπληρωματικά, αξιοποιήθηκαν βάσεις δεδομένων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (AMECO), ενώ έγινε και χρήση ειδικά επεξεργασμένων ποσοτικών στοιχείων σε πραγματικούς χρόνους, όπως εκείνων του ευρωσυστήματος με τη συντομογραφία Target 2. Οκτώ χρόνια μετά την ίδρυση του ευρώ, το εν λόγω σύστημα του Target 2 συγκροτήθηκε από τρεις κεντρικές τράπεζες (τη Deutsche Bundesbank, τη Banque de France και τη Banca d'Italia) εξ ονόματος των υπολοίπων εθνικών κεντρικών τραπεζών της Ευρωζώνης. Η εμπειρική βάση του όλου συστήματος αποτυπώνει τις διασυννοριακές και τις αντίστοιχες εγχώριες δραστηριότητες των εμπορικών τραπεζών της περιοχής. Η κατάλληλη επεξεργασία τους έχει σημαίνουσα βαρύτητα στην έγκαιρη και αποτελεσματική ενημέρωση παραγόντων που λαμβάνουν κρίσιμες αποφάσεις στην πορεία μακροοικονομικής διαχείρισης αντίστοιχων μέτρων πολιτικής.

Με υπόβαθρο το ποικίλο αυτό υλικό ποσοτικών δεδομένων, συγκροτήθηκαν και εκτιμήθηκαν πρωτότυποι ποσοτικοί δείκτες εκεί που δεν υπήρχαν αντίστοιχα στατιστικά στοιχεία για την ελληνική οικονομία. Συγχρόνως, και για την κατανόηση όπως και την επεξεργασία ολοκληρωμένων ερμηνειών, προωθήθηκε και ο σχολιασμός σύνθετων ποιοτικών παραστάσεων της αναπτυξιακής δυναμικής και της συγκριτικής υστέρησης και αναποτελεσματικότητας που χαρακτηρίζουν τη συνολική λειτουργία της ελληνικής οικονομίας, πραγματικής και μη, καθώς και του θεσμικού της πλαισίου.

Βεβαίως, για την επιστημονική ανάλυση, για τα εκτιμώμενα συμπερά-

σματα και τις καταληκτικές ερμηνείες των αναπτυξιακών φαινομένων όπως και των εμπλεκόμενων μέτρων πολιτικής, καθώς και για τυχόν λάθη ή παραλείψεις, η ευθύνη βαρύνει αποκλειστικά τους συγγραφείς.

Κωστής Βαΐτσος και Βλάσης Μισσός
Αθήνα, Σεπτέμβριος 2018

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Την έκρηξη της βαθιάς θεσμικής, κοινωνικής, παραγωγικής και αξιακής κρίσης στην ελληνική πραγματική οικονομία το 2009 διαδέχτηκε μια βίαιη και πολυετής υφεσιακή περίοδος. Ταυτόχρονα, όμως, η περίοδος αυτή ανέδειξε και νέα φαινόμενα παραγωγικής αποδιάρθρωσης στην εγχώρια οικονομία. Με τη σειρά της, η πολυετής τιμωρητική πολιτική λιτότητας και ραγδαίας εσωτερικής υποτίμησης που εφαρμόστηκε ενεργοποίησε μια ουσιαστική καθίζηση στα μεγέθη του κύκλου εργασιών του υφιστάμενου παραγωγικού ιστού, καθώς και ένα γενικευμένο κύμα αποεπένδυσης.

Έτσι, συρρικνώθηκαν περαιτέρω οι ευκαιρίες άντλησης ωφελειών από ενδεχόμενες οικονομίες κλίμακας και από οικονομίες εξειδίκευσης στα πεδία αποτελεσματικής δραστηριοποίησης. Και αυτό σε μια ήδη περιορισμένη σε μέγεθος εγχώρια αγορά, συγκροτημένη πάνω σε μια ιδιαίτερα ρηχή παραγωγική βάση. Ως άμεσο αποτέλεσμα προκλήθηκε μια γενικευμένη αλλά συγχρόνως και άνιση φτωχοποίηση του εγχώριου πληθυσμού. Παράλληλα, ενεργοποιήθηκαν και πολλαπλασιαστικές διαδικασίες για την ουσιαστική συρρίκνωση του εθνικού πλούτου της χώρας. Με τους τρόπους αυτούς υποθηκεύτηκαν όχι μόνον οι τρέχουσες αλλά και οι μελλοντικές αναπτυξιακές προοπτικές της επικράτειας.

Χρονικά, η πολιτική αυλαία άνοιξε σε ένα σκηνικό βίαιης εσωτερικής υποτίμησης και παρατεταμένης λιτότητας. Οι κατευθύνσεις τους αποτελούσαν συνάρτηση της πολιτικής συγκυρίας αποφάσεων της Συνόδου της Ντοβίλ στα τέλη Οκτωβρίου του 2011. Στη συγκεκριμένη Σύνοδο και στο πλαίσιο μιας ελλιπούς θεσμικής αρχιτεκτονικής της ευρωπαϊκής Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (στο εξής ΟΝΕ), οι πολιτικοί εκπρόσωποι στο ανώτερο επίπεδο της Γερμανίας και της Γαλλίας διακήρυξαν προς τις διεθνείς αγορές χρήματος και κεφαλαίων ένα μήνυμα το οποίο, μέχρι τότε τουλάχιστον, δεν ήταν ευρέως αναμενόμενο. Αποκλείοντας άλλες πολιτικές επιλογές στήριξης

ή και μιας περισσότερο σταδιακής αναπροσαρμογής της ελληνικής οικονομίας, το επίσημο γερμανογαλλικό μήνυμα της Ντοβίλ καθόριζε ότι η κρατική χρεοκοπία αποτελεί ένα ενδεχόμενο σε προβληματικές συνθήκες οικονομικών, παρά την ένταξή τους στο κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα. Επίσης, έθεσε το ζήτημα της συμμετοχής εγχώριων ιδιωτών στη διαδικασία απομείωσης του ελληνικού χρέους. Αντίστοιχα, οι δηλώσεις των ευρωπαίων αξιωματούχων επέτρεπαν και την ανάληψη πρωτοβουλιών κερδοσκοπίας σε βάρος του ελληνικού δημοσίου, και τούτο ως αναγκαία παράπλευρη απώλεια για τη διασφάλιση της αρχής της μη παρέμβασης από μια άλλη κεντρική διοίκηση, δηλαδή εκείνης του δανειζομένου.

Μια τέτοια προσέγγιση είναι πολιτικά εφικτή και πραγματοποιήσιμη για την αποτελεσματική αποφυγή των αποκαλούμενων ηθικών κινδύνων στις συμπεριφορές οικονομικών μεσαίου ή και μικρότερου μεγέθους. Κάτι τέτοιο όμως δεν ισχύει, τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό, και για τις συγκριτικά μεγαλύτερες οικονομίες, εξαιτίας των ήδη έντονων διαρθρωτικών ανισοτήτων που καταγράφονται στις βασικές τροχιές μετεξέλιξης μιας Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) πολλαπλών ταχυτήτων. Τέτοιες αναπτυξιακές συνθήκες περιλαμβάνουν μεγάλους εθνικούς ή και ευρύτερα περιφερειακούς οικονομικούς χώρους με καλπάζουσες πλεονασματικές επιδόσεις στις ενδοευρωπαϊκές τους εμπορικές και κεφαλαιουχικές σχέσεις. Σχετικό παράδειγμα αποτελεί εκείνο της Γερμανίας. Σε αντιδιαστολή, άλλοι και επίσης συγκριτικά αντίστοιχα μεγάλοι ευρωπαϊκοί οικονομικοί χώροι, όπως της Ισπανίας και της Ιταλίας, ενδέχεται να καταγράφουν αλληλοτροφοδοτούμενες υψηλές ελλειμματικές επιδόσεις. Παρόμοια, μπορεί να διαμορφωθούν και αντιτιθέμενα ιδιωτικά και δημόσια συμφέροντα εντός των εθνικών οικονομιών προέλευσης των κύριων πιστωτών του ελληνικού δημοσίου.

Από την άλλη πλευρά, πρέπει να αναγνωριστεί ότι η ευθύνη για τη διαχρονική διαμόρφωση συνθηκών κρίσης στην Ελλάδα σχετίζεται με τις κυνικές και αντιαναπτυξιακές παρεμβάσεις ενός πελατειακού κράτους εγχώριας προέλευσης. Στις κύριες όμως πρακτικές του συγκεκριμένου κλειστού χώρου ιδιωτικών σχέσεων, εκπρόσωποι μεγάλων και διεθνώς γνωστών ευρωπαϊκών εταιρικών συγκροτημάτων άσκησαν παραβατικές πιέσεις διαφθοράς με στόχο την προώθηση συγκεκριμένων οικονομικών συμφερόντων.

Γενικότερα, οι ειδικές παρεμβάσεις του πελατειακού κράτους στην εγχώρια οικονομία διαμόρφωσαν ορισμένες από τις βασικές συνθήκες συγκρότησης του όλου προτύπου ανάπτυξης της ελληνικής πραγματικής οικονομίας.

Αντίστοιχα, συγκρότησαν και συμπεριφορές του τμήματος εκείνου του ευνοούμενου και κρατικοδίαιτου εγχώριου ιδιωτικού τομέα. Τέτοιες παρεμβάσεις αποτέλεσαν πεδία για την άσκηση του συσχετισμού δυνάμεων καθώς και των θεσμών διακυβέρνησης της ελληνικής οικονομίας σε όλο το φάσμα της μεταπολεμικής περιόδου, ειδικότερα δε στα χρόνια της μεταπολίτευσης.

Έτσι, η κρίση του 2009 δεν αποτελούσε απλώς ένα απομονωμένο αποτέλεσμα πρωτόγνωρων ανισορροπιών στα δίδυμα μακροοικονομικά ισοζύγια των εθνικών λογαριασμών της χώρας. Οι επιδόσεις και μεταβολές των μακροοικονομικών λογαριασμών αφορούν την ετήσια διαχείριση του εξωτερικού εμπορικού ισοζυγίου και του αντίστοιχα προκαλούμενου δημοσιονομικού, εξαιτίας της υπερμόχλευσης τόσο του ιδιωτικού όσο και του σωρευτικά αυξανόμενου δημόσιου χρέους.

Τα όντως προκλητικά επίπεδα των ελλειμμάτων που καταγράφονταν στις επιδόσεις της εγχώριας ελληνικής οικονομίας κατά τα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 2000 οδήγησαν στην «ξαφνική» αφύπνιση των αγορών με την ανακοίνωση της προαναφερθείσας καθοριστικής πολιτικής τοποθέτησης. Με ανάληψη πολιτικής πρωτοβουλίας στο υψηλότερο επίπεδο του γερμανογαλλικού άξονα στην ΕΕ καθορίστηκε ότι το κοινό νόμισμα δεν αποτελούσε πλέον μια αποτελεσματική ασπίδα έναντι ενδεχόμενης πτώχευσης των οικονομικών των κρατών μελών της ΟΝΕ.

Έτσι, προκλήθηκε η απότομη ρήξη εμπιστοσύνης ως προς το αξιόχρεο του ελληνικού δημοσίου, καθώς και ο κατακλυσμικός αποκλεισμός της χώρας από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές και χρηματαγορές. Σε αντιδιαστολή, όμως, αποτέλεσε και αναγνώριση της μακροχρόνιας πορείας μιας σαθρούς και ρηχής θεσμικά διακυβέρνησης και μιας μη ανταγωνιστικής και εσωστρεφούς πραγματικής οικονομίας. Παρά τις διάφορες εξαιρέσεις αποτελεσματικών εταιρικών σχημάτων, τέτοιες επιδόσεις εκφράζουν και την ανεπάρκεια των εγχώριων παραγωγικών-επιχειρηματικών φορέων. Παράλληλα, αποτέλεσε και μια πιστοποίηση των επιπτώσεων της διάχυτης εμπέδωσης των λειτουργιών του πελατειακού κράτους στην ελληνική επικράτεια.

Στα χρόνια που ακολούθησαν το υπόλοιπο της δεκαετίας του 2010, η εφαρμοζόμενη οικονομική πολιτική χαρακτηρίστηκε από μέτρα σκληρής λιτότητας που επιβλήθηκαν στο πλαίσιο ιδιαίτερα άνισων διαπραγματευτικών συσχετισμών. Οι συγκεκριμένοι συσχετισμοί διαμόρφωσαν τη συμβατική βάση πολυετών απαιτήσεων από τους πιστωτές και καθορίστηκαν από τις ιδιαίτερες συνθήκες που προκάλεσε η *de facto* πτώχευση της ελληνικής

οικονομίας. Επίσης, μεθοδεύτηκαν και από την όχι τυχαία μετατροπή της κάλυψης του ελληνικού δημόσιου χρέους από άλλους δημόσιους εθνικούς και διεθνείς διακρατικούς πιστωτές. Με προγραμματισμένο τρόπο, οι δημόσιοι πιστωτές αντικατέστησαν την ποικιλόμορφη ιδιωτική βάση των πιστωτών που κυριαρχούσαν σε προγενέστερες περιόδους. Αντί της ιδιωτικής συμμετοχής πιστωτών, αναδείχθηκε ένας ιδιόρρυθμος και αυξανόμενος κρατισμός στην εφαρμογή μιας αντιστρόφως εννοούμενης ευρωπαϊκής κοινοτικής αλληλεγγύης. Σήμερα, ο συγκεκριμένος κρατισμός δεσπόζει στα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής (στο εξής ΠΟΠ) και στη διαχείριση της εξισορρόπησης σχέσεων εθνικών οικονομιών με τις χρηματοοικονομικές αγορές.

Χαρακτηριστική επίπτωση από το ελληνικό πρόγραμμα αποτέλεσε η άμεση συμμετοχή δημόσιων φορέων άλλων κρατών μελών της Ευρωζώνης, όπου πολιτικές αποφάσεις των θεσμικών πιστωτών επηρέασαν τη συνεχιζόμενη διόγκωση του ήδη υψηλού ελληνικού δημόσιου χρέους. Τέτοιες επιπτώσεις προέκυψαν, για παράδειγμα, από πρωτοβουλίες στη διαχείριση της εγχώριας τραπεζικής ανακεφαλαιοποίησης, όπως άλλωστε και στο 1ο Μνημόνιο (Μάιος 2010) είχαν διευκολυνθεί οι γερμανικές και οι γαλλικές τράπεζες στην άνευ γενικευμένου ουσιαστικού κόστους αποδέσμευσή τους από την κατοχή των ομολόγων του ελληνικού δημοσίου.

Πέραν όμως των σοβαρών επιπτώσεων της μακράς και εξαναγκαστικής υφεσιακής εμπειρίας, ορισμένοι επίσημοι παράγοντες στην Ευρωζώνη δεν περιορίστηκαν μόνο στους αρχικούς όρους της ραγδαίας εσωτερικής υποτίμησης που επιβλήθηκε στην ελληνική οικονομία. Στη συνέχεια και εξαιτίας δικών τους πολιτικών σκοπιμοτήτων, όπως και για λόγους που αφορούσαν τη *συγκάλυψη της ιστορικής ευθύνης των επιλογών τους*, οι συγκεκριμένοι παράγοντες επιχείρησαν να συγκροτήσουν *de novo* και μια επιπρόσθετη αλλά *εξωτερική* υποτίμηση. Όπως υποστηρίχθηκε και επισήμως σε δημόσιες δηλώσεις, η δεύτερη υποτίμηση θα εμφανιζόταν ως υποκατάστατο ή και ως συμπλήρωμα της πρώτης.

Το όλο εγχείρημα προτάθηκε πειστικά σε διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις με θεατρικής φύσης παρεμβατικούς εξαναγκασμούς ή και εκβιασμούς κατά την πορεία των σχετικών διαπραγματεύσεων. Τέτοιες διαπραγματεύσεις διεξάχθηκαν κεκλεισμένων των θυρών σε κυριολεκτικά υπόγειες διαβουλεύσεις και με ορισμένες κρίσιμες επίσημες αντιπαραθέσεις να οργανώνονται σε διμερείς συναντήσεις αρκετά πατώματα κάτω από την επιφάνεια

της γης! Ο πυρήνας των κύριων πραγματολογικών συστατικών της επιδιωκόμενης πολιτικής εστιαζόταν, όπως διατυπώθηκε αρμοδίως, στην εφαρμογή μιας «ελεγχόμενης» εξόδου της ελληνικής οικονομίας από την Ευρωζώνη.

Στην πραγματική οικονομία, η εφαρμογή της συγκεκριμένης πρότασης θα ενεργοποιούσε νέες τάσεις οικονομικής καθίζησης και περαιτέρω όξυνση των παραγόντων φτωχοποίησης. Κάτι τέτοιο θα προκαλούσαν οι επιπτώσεις μιας καινούργιας και υποτιμημένης συναλλαγματικής ισοτιμίας κάτω από το βάρος της εξάρτησης εισαγόμενων εμπορευμάτων τα οποία κατείχαν στρατηγική σημασία για την απρόσκοπτη λειτουργία της οικονομίας (π.χ. ενεργειακοί πόροι) και των αναγκών της εγχώριας κοινωνίας (π.χ. στο χώρο της υγείας και των φαρμάκων). Επιπρόσθετα, θα οδηγούσε άμεσα και στη διαιώνιση και στη μεγέθυνση του εξωτερικού χρέους για δύο καθοριστικούς λόγους.

Πρώτον, η διαχείριση της ονομαζόμενης «ελεγχόμενης» εξόδου της Ελλάδας από τη ζώνη του κοινού νομίσματος του ευρώ θα απαιτούσε επιπρόσθετα «υποστηρικτικά» δάνεια από το εξωτερικό.

Δεύτερον, η νέα διαμορφούμενη σχέση μεταξύ του εγχώριου και υποτιμημένου νομίσματος έναντι του ξένου και αντίστοιχα ανατιμημένου, στο οποίο καθοριζόταν και η ονομαστική αξία του δημόσιου χρέους, θα προκαλούσε επιπρόσθετες *εγχώριες* απαιτήσεις για την αποπληρωμή του εξωτερικού χρέους.

Οι συγκεκριμένες ανάγκες δεν θα καλύπτονταν από κάποιο σχήμα ευρωπαϊκής αλληλεγγύης αλλά, και πάλι, από μελλοντικές γενεές φορολογουμένων στην ελληνική επικράτεια.

Συγχρόνως και στις ήδη υφιστάμενες συνθήκες παραγωγικής κατάρρευσης και αποδιάρθρωσης θα προσετίθεντο και νέα δείγματα τιμωρητικής σκοπιμότητας για την αποφυγή του αποκαλούμενου ηθικού κινδύνου. Και αυτό ενόψει των ελλειμματικών επιδόσεων και άλλων οικονομικών μελών της Νότιας Ευρώπης, σε αντιδιαστολή με τη μοναδικά καλπάζουσα πλεονασματική γερμανική οικονομία. Είναι ουσιώδους σημασίας να τονιστεί ότι οι κύριοι ανταγωνιστές της τελευταίας δεν συγκαταλέγονται μεταξύ των μελών της ΕΕ, αλλά εντοπίζονται εκτός των ορίων αποκλειστικού ελέγχου και επιρροής της. Η βασική, λοιπόν, πρόκληση που προκύπτει σε αυτές τις συνθήκες πηγάζει από το ερώτημα του ποιος θα είναι ο ρόλος της υπόλοιπης Ευρώπης στο πλαίσιο των ανταγωνιστικών συμφερόντων των οικονομικών παραγόντων της Γερμανίας με τους αντίστοιχους των ΗΠΑ και της Κίνας.

Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα μεταβλήθηκε ριζικά κατόπιν της ανάληψης πλήρους κυριαρχίας της ενωμένης πλέον Γερμανίας σύμφωνα με τις διατάξεις της Συμφωνίας 4+2 του 1990 και της επίσημης χωρικής και συνταγματικής επανένωσής της το 1991. Στο νέο γεωπολιτικό και θεσμικό περιβάλλον που προέκυψε, ο ηγεμονικός ρόλος που αναδείχθηκε για τη Γερμανία στην Ευρώπη αποτέλεσε κρίσιμο παράγοντα για τη συγκρότηση του ελληνικού προγράμματος οικονομικής και θεσμικής προσαρμογής.

Παρότι δεν επιχειρείται εδώ κάποιος ανάλογος ιστορικός συσχετισμός, είναι ενδιαφέρον να ληφθεί πάντως υπόψη ότι τα αντίστοιχα μέτρα πολιτικής δεν είχαν εφαρμοστεί στις πολιτικές που επιβλήθηκαν στη γερμανική οικονομία από τους τότε πιστωτές της στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Αντίθετα, αποφασίστηκε η σημαντική απομείωση του εξωτερικού της χρέους και η επανενεργοποίηση της οικονομίας της από ουσιαστικού μεγέθους άμεσες και έμμεσες ξένες επενδύσεις. Σε αντιδιαστολή, σημαίνουσες επιβαρύνσεις είχαν συμπεριληφθεί στα προηγηθέντα μέτρα που επιβλήθηκαν με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών από τους νικητές του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου και που αφορούσαν την τότε συγκρότηση των «οικονομικών της ειρήνης». Αποτέλεσμά τους ήταν οι γνωστές ιστορικές πολιτικές μετεξελίξεις και εκτροπές στη Γερμανία του Μεσοπολέμου, καθώς και οι οδυνηρές προεκτάσεις τους στις εμπόλεμες διεθνείς αντιπαραθέσεις και στις μαζικές καταστροφές στα χρόνια που ακολούθησαν.

Στην ελληνική περίπτωση και στη δεκαετία του 2010, ο συνδυασμός των δύο έντονα δυσμενών μακροοικονομικών συνθηκών –δηλαδή, της παρατεταμένης ύφεσης και της ταυτόχρονα επιβληθείσας πολιτικής της βίαιης εσωτερικής υποτίμησης– προκάλεσε καθοριστικές μεταλλάξεις στον εγχώριο παραγωγικό, κοινωνικό και θεσμικό ιστό. Ως αποτέλεσμα, οι κύριες εξελίξεις δεν περιορίστηκαν μόνο σε μια «διορθωτική», επώδυνη, οριζόντια αν και άνιση μείωση των εισοδημάτων και των κρίσιμων σχετικών τιμών. Επιπρόσθετα και όπως προαναφέρθηκε, διαμορφώθηκαν και συνθήκες πολυετούς παραγωγικής *αποδιάρθρωσης*, αντί της απαραίτητης αναδιάρθρωσης και της επείγουσας διαρθρωτικής επανενεργοποίησης του παραγωγικού συστήματος της ελληνικής οικονομίας.

Ταυτόχρονα, ο κύριος δίαυλος μακροοικονομικής προσαρμογής στα προκαλούμενα και γενικευμένα φαινόμενα εισοδηματικής φτώχειας και υλικής υστέρησης σχετίστηκε ευθέως με τις απολαβές της εργασίας. Δευτερευόντως, η εισοδηματική πολιτική των περικοπών ασκήθηκε μέσω των ουσια-

στικών μειώσεων που επιβλήθηκαν σε κύριες και επικουρικές συντάξεις, έκφραση των πρακτικών ενός έντονα πελατειακού και εκτεταμένα κομματικοποιημένου κράτους.

Βεβαίως, οι έκτακτες συνθήκες έλλειψης επαρκών πόρων που προέκυψαν την περίοδο της κρίσης ως απότοκο της υψηλής ανεργίας αλλά και, περισσότερο, οι άμεσες επιπτώσεις, όπως η περικοπή των αποθεματικών των ταμείων, καταλαμβάνουν περίοπτη θέση στην επί της ουσίας προαναγγελθείσα κατάρρευση του συνταξιοδοτικού. Το θέμα της στρεβλής και μη βιώσιμης δομής του όμως αποτελεί ζήτημα που θα έπρεπε να εξεταστεί ανεξάρτητα από την επιτακτική συγκυρία της κρίσης και να τίθεται ως ενδεικτικό παράδειγμα έλλειψης πολιτικής βούλησης και έμμεσης αποδοχής της διατήρησης των υφιστάμενων πελατειακών δεσμών που είχαν ήδη διαμορφωθεί στις ελληνικές θεσμικές πρακτικές.

Κατ' επέκταση, οι αναπτυξιακές προσπάθειες για μια αποτελεσματική και διατηρήσιμη έξοδο από την κρίση και από την επιτροπεία έγιναν πολιτικά περισσότερο αναγκαίες και λειτουργικά ιδιαίτερα απαιτητικές. Σημαντική επίσης άμεση επίπτωση της παρατεταμένης ύφεσης αποτέλεσε και η ενεργοποίηση διαρθρωτικών αιτιάσεων στην πρόκληση μιας ουσιώδους διάτρησης της κοινωνικής συνοχής. Κύριες δε εκφράσεις των αντίστοιχα προκαλούμενων κοινωνικών εξελίξεων καταγράφηκαν σε δύο αλληλένδετα μέτωπα της αγοράς εργασίας. Το πρώτο αφορούσε τις συνέπειες της πρωτόγνωρης έκρηξης στα επίπεδα ανεργίας του εργατικού δυναμικού. Το δεύτερο είχε να κάνει με τις ιδιαίτερα χαμηλές εισοδηματικές απολαβές και την ένταση του φαινομένου των εργαζόμενων φτωχών, καθώς και με τις πολυετείς, αλλά και επιταχυνόμενες κατά τη διάρκεια της μνημονιακής περιόδου, πρωτοβουλίες απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων. Οι πολιτικές επιπτώσεις τους δεν μπορούσαν να είναι κοινωνικά ουδέτερες αλλά προβλήθηκαν γρήγορα στα μετέπειτα εκλογικά αποτελέσματα.

Με τη σειρά τους και σε μακροοικονομικό ή και τομεακό επίπεδο, οι εξαθλιωτικές αυτές συνθήκες στους παράγοντες διασφάλισης ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης ή ακόμη και της επιβίωσης για ευρύτερα εισοδηματικά στρώματα ενέτειναν τη δυναμική εργασιακής και γεωγραφικής κινητικότητας του πληθυσμού προς το εξωτερικό. Είναι χαρακτηριστικό ότι η πληθυσμιακή εκροή από τη χώρα αφορούσε κυρίως ένα μορφωμένο και ηλικιακά νεότερο κοινό, γεγονός που επιβάρυνε περαιτέρω την ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού. Η συγκριτικά μικρή πληθυσμιακή βάση στην Ελλάδα,

σε μια περίοδο που η σύνθεσή της βρισκόταν σε ακόμη πιο προχωρημένα στάδια γήρανσης συγκριτικά με την ήδη γηρασμένη αντίστοιχη ευρωπαϊκή μέση κατάσταση, δεχόταν ένα σοβαρότατο πλήγμα.

Συνεπώς, τα κρίσιμα ερωτήματα που εγείρονται ως προς τις διαφαινόμενες δημογραφικές εξελίξεις στην ελληνική κοινωνία είναι ήδη εμφανή και καθοριστικής σημασίας. Αυτά αφορούν κυρίως τις επιπτώσεις του είδους της συγκεκριμένης κινητικότητας νεότερων, ενεργών και μορφωμένων τμημάτων του πληθυσμού πάνω στην περαιτέρω μείωση των μέσων ποσοστών *γεννητικότητας*. Τα σοβαρά δημογραφικά φαινόμενα που προκαλούνται επιβαρύνουν τόσο τη δυναμική της παραγωγικής βάσης όσο και τα περιθώρια της οικονομίας για ένα μελλοντικό σύστημα αξιοπρεπούς κοινωνικής ασφάλισης θεμελιωμένο σε αρχές διαγενεακής αλληλεγγύης.

Σε αντιδιαστολή, οι δυνατότητες αναπτυξιακής μετεξέλιξης των ελληνικών ιδιωτικών και δημόσιων επενδύσεων στην εκπαίδευση και στην εκμάθηση γνώσεων και δεξιοτήτων αξιοποιήθηκαν σχεδόν ανέξοδα από τους παραγωγικούς τομείς των χωρών της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης. Το γεγονός αυτό συντέλεσε στη διαμόρφωση και στην αποδοχή δύο θεσμικά αντιφατικών κανόνων στον ευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας. Τέτοιοι κανόνες περιλαμβάνουν, από τη μια πλευρά, τους οργανωμένους μηχανισμούς για την προώθηση της εισαγωγής *ιδιωτικού* ανθρώπινου κεφαλαίου όπως και ιδιωτικού χρηματοοικονομικού κεφαλαίου στην Κεντρική Ευρώπη, το δεύτερο κυρίως από τις τραπεζικές καταθέσεις στον ευρωπαϊκό Νότο. Από την άλλη, αφορούν τους αυστηρούς όρους εξαγωγής *δημόσιων πιστώσεων* από τις ήδη πλεονασματικές οικονομίες του ευρωπαϊκού πυρήνα της ΟΝΕ για την κάλυψη των ευθέως αλληλένδετων δημόσιων χρεών της πραγματικής οικονομίας του ευρωπαϊκού Νότου με τη Γερμανία.

Στις παρουσιαζόμενες αναλύσεις του βιβλίου υποστηρίζεται ότι οι γενεσιουργές αιτίες της ελληνικής κρίσης του 2009 αντανakλούσαν πρωτίστως μια πολύχρονη και σωρευτική διαδικασία αρνητικών μετεξελίξεων, κυρίως εξαιτίας αναποτελεσματικών ιδιωτικών και δημόσιων λειτουργιών στην εγχώρια οικονομία. Οι ασθενείς επιδόσεις και οι αναπτυξιακές υστερήσεις του παραγωγικού συστήματος της χώρας εμπλέκονται ιστορικά με πολυεπίπεδες θεσμικές ανεπάρκειες και άλλες επισφαλείς καθώς και αδιέξοδες στρατηγικές πολιτικές επιλογές.

Στο διάβα του οικονομικού χρόνου της μεταπολιτευτικής περιόδου, τα εμπλεκόμενα φαινόμενα συνδέονται και με προγενέστερες φάσεις μιας ιδιό-

μορφης ιδιωτικής και δημόσιας συνδυαστικής δραστηριοποίησης. Εκεί αντλούνται συσχετισμοί ιστορικής συνέχειας και με τις πρακτικές που διαμορφώθηκαν στο πλαίσιο των πολιτικών και των κοινωνικών συνθηκών που επικρατούσαν από τις αρχές του 20ού αιώνα. Ιδιαίτερη σημασία κατείχαν η θεσμική μεθόδευση και η διαχρονική λειτουργία του προαναφερθέντος διάχυτου *πελατειακού κράτους* σε όλα τα επίπεδα της δημόσιας διοίκησης. Η συγκεκριμένη φύση του κράτους αυτού, και όχι αφηρημένα το μέγεθός του, εδραιώθηκε και διεμβόλισε ποικίλους και άνισους μεταξύ τους εισοδηματικούς χώρους διαπλεκόμενων συμφερόντων και συντεχνιών. Έτσι συγκροτήθηκαν λειτουργικές συνθήκες και πρακτικές οργανικών σχέσεων για την επιλεκτική μεταβίβαση δημόσιων πόρων και ειδικών προνομίων που αποσκοπούσαν στη στήριξη συγκεκριμένων και κρατικοδίαιτων ιδιωτικών συμφερόντων.

Στο σύνολό τους, οι σοβαρές αυτές στρεβλωτικές συνθήκες οδήγησαν διαχρονικά σε σωρευτική υποβάθμιση των οικονομικών συμπεριφορών και των αντίστοιχων επιδόσεων του παραγωγικού συστήματος. Μαζί λοιπόν με τις απαιτητικές διαπραγματεύσεις της τελευταίας περιόδου 2010-2018 για την επίτευξη ενός βιώσιμου χρέους, η προώθηση μιας επίσης μακροχρόνιας αποτελεσματικής *αναπτυξιακής στρατηγικής* αποτελεί πρόκληση ζωτικής σημασίας για την ελληνική πραγματική οικονομία. Μια ουσιαστική αναπτυξιακή στρατηγική για την Ελλάδα καλείται να στοχεύει στη δύσκολη υπέρβαση των κύριων και συστημικών συνθηκών που οδήγησαν σε μια από τις πιο καθοριστικές δεκαετίες-ορόσημα της σύγχρονης οικονομικής ιστορίας της χώρας.

Μεταξύ επιτακτικών αιτημάτων και μελλοντικών προκλήσεων της ελληνικής οικονομίας, κρίνεται συνεπώς απαραίτητο να σταθμιστεί, μέσα από μια θεσμική και κατοχυρωμένη διαδικασία, η *επανενεργοποίηση του εγχώριου παραγωγικού συστήματος*. Αυτό προϋποθέτει και τη μεθοδευμένη ανάληψη κατάλληλων ιδιωτικών και δημόσιων επενδύσεων για την κινητοποίηση διατηρήσιμων και αποτελεσματικών παραγωγικών δραστηριοτήτων. Κρίσιμη πρόκληση αποτελεί επίσης το γεγονός ότι η επίτευξη δημοσιονομικής σταθερότητας καλείται να αναβαθμιστεί με την ένταξή της στο απαιτητικό πλαίσιο συντελών αλλά και ουσιαστικών αναπτυξιακών-μακροοικονομικών περιεχομένων.

Με τον τρόπο αυτό θα καταστεί εφικτό να ξεφύγει η εγχώρια αλλά και γενικότερα η ευρωπαϊκή οικονομία από την αμιγώς λογιστική και παρωχη-

μένα μηχανιστική προσέγγιση η οποία σήμερα κατέληξε να κυριαρχεί στις ιδεοληψίες νεοφιλελεύθερου αυτοματισμού. Ένας τέτοιος υποτιθέμενος αυτοματισμός επηρεάζει την όλη λειτουργία των ευρωπαϊκών θεσμών και των μέτρων πολιτικής που πηγάζουν από αυτούς. Αντίστοιχα, τα μακροχρόνια διαρθρωτικά ελλείμματα της ελληνικής οικονομίας αντανακλούν τη στρεβλή θέση της χώρας στον ευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας, απότοκο των πολλαπλών υστερήσεων και των ελλείψεων κατάλληλης προσαρμοστικότητας στις ταχύρρυθμες διεθνείς μεταβολές στα χρόνια της μεταπολίτευσης.

Η ουσιαστική επανατοποθέτηση των αναπτυξιακών προοπτικών της ελληνικής οικονομίας ανάγεται λοιπόν σε μείζον πολιτικό αλλά και επιχειρηματικό ζήτημα στο πλαίσιο των μηχανισμών συμμετοχής της χώρας στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Επιπρόσθετα, η επαναφορά της οικονομικής δραστηριότητας στα προ του 2009 επίπεδα, διατηρώντας όμως αντίστοιχα και το πλαίσιο αντιπαραγωγικής και επιλεκτικής εισοδηματικής στήριξης, ενδεχομένως και να κατορθώνει την προσωρινή μόνο παύση της υποτίμησης και της ύφεσης. Συγχρόνως, όμως, το παρελθόν αναπτυξιακό πρότυπο δεν επιλύει αλλά, αντίθετα, επισκιάζει τις πραγματικές αιτίες που προκάλεσαν την υστέρηση και την απαξίωση της εγχώριας πραγματικής οικονομίας στη σύγχρονη Ελλάδα.